

การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและการจัดการ ป่าชุมชนบ้านร่องบอน จังหวัดเชียงราย

รณิดา ปิงเมือง^{1*} เพ็ญศรี มลิตทอง² สุทธิ มลิตทอง² สวิง ชันทะสา² และ
ระวี ถาวร³

¹สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย 57100

²สถาบันความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและอาเซียน
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย 57100

³ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (RECOFTC) ตู้ ปณ. 1111 ที่ทำการไปรษณีย์
เกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10903

*ผู้เขียนหลัก อีเมลล์: ranida_pingmoung@yahoo.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน ตำบลม่วงคำ อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ดำเนินการวิจัยโดยการวางแผนสำรวจพรรณพืช การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีชุมชน และการอบรมเชิงปฏิบัติการให้ชุมชนติดตามความเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าชุมชนร่วมกับนักวิจัย ผลจากการวางแผนสุ่มตัวอย่างขนาด 50x20 ตารางเมตร จำนวน 5 แปลง พบพรรณพืชอย่างน้อย 48 ชนิด เมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลในปี พ.ศ. 2547 พบว่า ไม้ใหญ่ทุกชั้นความโต (เส้นรอบวง) มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้น ไม้หนุมมีความหนาแน่น 137 ต้นต่อไร่ และกล้าไม้มีความหนาแน่น 1,664 ต้นต่อไร่ ตามลำดับ สำหรับพันธุ์สัตว์พบว่า สัตว์ปีก (นก) และสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกมีจำนวนชนิดที่พบมากขึ้น แต่สัตว์เลื้อยคลานด้วยนมและสัตว์เลื้อยคลานมีจำนวนชนิดที่พบน้อยลง สภาพป่าบริเวณที่เคยเป็นป่าเต็งรังเริ่มมีพืชเด่นของทั้งป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณผสมกัน ป่าไผ่ช่างมีการขยายเพิ่มมากขึ้น ส่วนพรรณไม้ใหญ่เริ่มล้มตาย สำหรับรูปแบบการจัดการเป็นการผสมผสานระหว่างการจัดการโดยวัฒนธรรมชุมชนกับแนวทางตามยุคสมัยที่มีความรู้ทางวิชาการและนวัตกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และแนวโน้มนโยบายที่เปลี่ยนแปลง มีการเจรจาพูดคุยเพื่อหาแนวทางร่วมกัน การกำหนดขอบเขตป่าที่ชัดเจน การตั้งคณะกรรมการ การตั้งกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์ร่วมกัน การเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ และการเชื่อมโยงความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้ป่าชุมชนบ้านร่องบอนเป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชนและหน่วยงานต่างๆ ตลอดจนเป็นต้นแบบการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ชุมชนอื่นๆ ได้นำไปปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองต่อไป

คำสำคัญ: จังหวัดเชียงราย บ้านร่องบอน ระบบนิเวศ ป่าชุมชน

Ecological Monitoring and Community Forest Management in Rong Bon Community, Chiang Rai Province

Ranida Pingmoung^{1*}, Pensri Malithong², Sutti Malithong²,
Sawing Khuntasa² and Rawee Thaworn³

¹*School of Social Science, Chaing Rai Rajabhat University, Muang District, Chaing Rai Province, Thailand 57100*

²*The Institute of Biodiversity and Environment for Local and Asean Development, Chaing Rai Rajabhat University, Muang District, Chaing Rai Province, Thailand 57100*

³*The Center for People and Forests, P.O. Box 1111, Kasetsart Post Office, Bangkok, Thailand 10903*

*Corresponding author's E-mail: ranida_pingmoung@yahoo.com

Abstract

This study is Participatory Action Research aimed to investigate the ecological monitoring and community forest management in Rong Bon community, Muang Kham sub-district, Phan district, Chiang Rai province with community participation. Data was collected from the survey of animal and plant species, observation, in-depth interview, focus group discussion, community forum (with villagers, community leaders, and wisdom elites), and workshop for villagers to follow up changes of their community forest together with the researcher. The results of Quadrat Sampling Survey, 50x20 m² for five clusters, showed that totally 48 species of tree were identified. It was proven that rings of the big trees were increased compared with data in B.E. 2547. Moreover, density of young trees was 137 per Rai, and density of seeding was 1,664 per Rai. In additions, species of birds and amphibians were increased, whereas species of mammals and reptiles were decreased. Furthermore, the Dry Dipterocarp Forest and Mixed Deciduous Forest were found. Meanwhile, the bamboo forest zone was expanded at expense of big trees. The management model was integrated between community cultural style which was adopted and inherited from generation to another with socio-economic context driven by knowledge, innovation and changing policies. The community dialogue includes management guidelines, zoning of the forest, providing of committee and utilizing regulation. Collaboration between government and private sectors leads to the forest as the learning resource for other communities to adopt with their local forests.

Keywords: Chaing Rai province, Rong Bon community, Ecology, Community forest

สถานการณ์ที่เป็นอยู่เดิม

บ้านร่องบอน เดิมมีชื่อว่าบ้านห้วยจุมปู เป็นบ้านบริวารของบ้านฝั่งต้น หมู่ที่ 8 ตำบลม่วงคำ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในปี พ.ศ. 2535 ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จึงแบ่งการปกครองและตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านร่องบอน หมู่ที่ 12 ประชากรตั้งเดิมอพยพมาจากจังหวัดลำพูน เนื่องจากภัยแล้ง การหาอยู่หากินยากลำบาก ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบ เหมาะกับการทำเกษตรกรรม ประกอบกับมีน้ำเพียงพอ เนื่องจากมีฝายเก็บน้ำในหมู่บ้าน ซึ่งอาศัยน้ำซับจากป่าชุมชนบ้านร่องบอนและคอยห้วยภู การเดินทางไปยังบ้านร่องบอนใช้ทางหลวงหมายเลข 1 จากอำเภอมะนัง จังหวัดร้อยเอ็ดไปยังอำเภอกันทรวิชัย โดยอยู่ห่างจากอำเภอมะนัง จังหวัดร้อยเอ็ดประมาณ 53 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอกันทรวิชัยประมาณ 10 กิโลเมตร ประชากรส่วนใหญ่ในบ้านร่องบอน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก คือ ทำนา ทำสวน และเลี้ยงปลา นับถือศาสนาพุทธ มีวัดพระธาตุจอมแจ้งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในหมู่บ้านและเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา มีประเพณีความเชื่อที่สำคัญๆ เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นทางภาคเหนือ คนในหมู่บ้านมีความเชื่อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกันเสมือนเครือญาติ การทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากคนในชุมชน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของบ้านร่องบอน คือ ป่าชุมชนบ้านร่องบอน มีเนื้อที่ทั้งหมด 397 ไร่ สภาพภูมิประเทศเป็นภูเขา มีชื่อว่า คอยป่าซาง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 514 เมตร อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ลาว ฝั่งขวาเป็นส่วนของป่าแม่ล้านและป่าแม่ใจ มีลักษณะเป็นภูเขา ล้อมรอบด้วยพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งใช้น้ำซับจากป่าชุมชนเพื่อทำการเกษตรในฤดูแล้ง สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง เป็นแหล่งพึ่งพิงของชาวบ้านทั้งในและนอกหมู่บ้าน ปัจจุบันเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพของหมู่บ้าน และเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของหมู่บ้านอื่นๆ รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านร่องบอนเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา เนื่องจากความแห้งแล้งที่เกิดจากการตัดไม้ทำลายป่าชุมชน ทำให้ขาดน้ำเพื่อการเกษตรกรรม จึงทำให้ชาวบ้านร่วมกันฟื้นฟูป่า โดยการนำของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเริ่มจากการขอคืนพื้นที่ป่าจากผู้บุกรุกด้วยการเจรจาตกลงกัน จากนั้น

จึงเริ่มกำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันและฟื้นฟูป่า โดยการปลูกป่าทดแทน การป้องกันไฟป่าและการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อติดตามดูแลรักษาป่า การจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูก จนประสบความสำเร็จเป็นต้นแบบให้กับชุมชนอื่นๆ เข้ามาเรียนรู้ แต่ยังไม่มีการเก็บข้อมูลความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์ ตลอดจนจนการรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2547 ป่าชุมชนบ้านร่องบอน ได้รับคัดเลือกให้เป็นพื้นที่ดำเนินโครงการพัฒนาศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อเป็นต้นแบบการศึกษาธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพภาคเหนือ โดยการสนับสนุนของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม รับผิดชอบดำเนินการโดยศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ได้ทำการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรชีวภาพทั้งชนิดพรรณพืชและสัตว์ แล้วนำมาวางแผนการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนบ้านร่องบอนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ป้ายสื่อความหมายทางธรรมชาติ ป้ายชื่อพรรณไม้ จุดศึกษาธรรมชาติ ชุดองค์ความรู้ด้านพรรณพืชและสัตว์ คู่มือและบทปฏิบัติการการศึกษาธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และแผนการเรียนรู้สาระท้องถิ่นที่พัฒนาโดยครูอาจารย์โรงเรียน (รณิดา ปิงเมือง และคณะ, 2547) แต่ข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพยังเป็นชุดข้อมูลเดิมที่ศึกษาในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งด้วยระยะเวลาที่ผ่านมา ระบบนิเวศของป่าชุมชนบ้านร่องบอนอาจมีการเปลี่ยนแปลง และส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา จึงได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน ที่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลง เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

กระบวนการที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับของชุมชนเป้าหมาย

ป่าชุมชนถือเป็นทรัพยากรร่วม ทุกคนในชุมชนมีสิทธิ์ของการเป็นเจ้าของและการใช้ประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน การคงอยู่

ของป่าชุมชนและการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน จึงขึ้นอยู่กับรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของแต่ละชุมชน ที่มีความเหมือนและแตกต่างกันออกไปตามบริบทของชุมชนนั้น สิ่ง que ทุกชุมชนควรรู้ก่อนการวางแผนการจัดการป่าชุมชน คือ ชุมชนต้องรู้จักป่าของตน คือ รู้จักขอบเขตพื้นที่ สภาพป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ ภายภาพ ตลอดจนจนประเพณี วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แต่เนื่องด้วยป่าชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและนวัตกรรมที่ส่งผลต่อการจัดการป่า จึงต้องมีการติดตามระบบนิเวศของป่าอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีข้อมูลเพียงพอต่อการวางแผนการจัดการที่ดีและเหมาะสม อีกทั้งป่าชุมชนเป็นทรัพยากรร่วมที่ทุกคนมีสิทธิในการมีส่วนร่วม ในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมที่ทุกคนในชุมชนยอมรับและนำไปปฏิบัติได้จริง จึงได้กำหนดแนวทางการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมบนแนวคิดของการเป็นทรัพยากรร่วมของป่าชุมชนบ้านร่องบอน ดังแสดงในภาพที่ 1

ความรู้หรือความเชี่ยวชาญที่ใช้

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research: PAR) จึงมีทีมวิจัยทั้งด้าน

สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์บูรณาการงานวิจัยร่วมกัน โดยกำหนดขอบเขตการวิจัย เครื่องมือการวิจัย รวมทั้งขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยดังนี้

1) ขอบเขตของการวิจัย

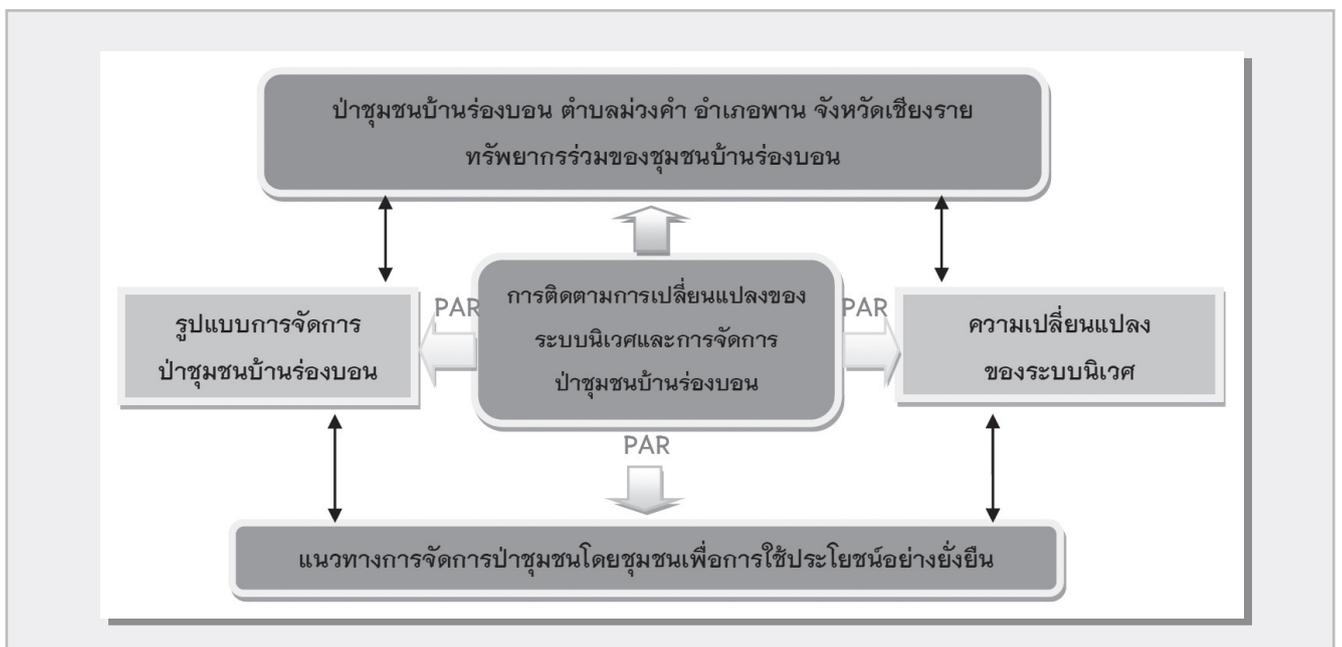
1.1) ขอบเขตประชากร ได้แก่ ผู้นำที่เป็นทางการ ผู้รู้ในท้องถิ่นเรื่องพรรณพืชและสัตว์ และการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญา คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้าน บ้านร่องบอน หมู่ที่ 12 ตำบลม่วงคำ อำเภอกพาน จังหวัดเชียงราย รวมทั้งประชากรพืชและสัตว์ ในป่าชุมชนบ้านร่องบอน

1.2) ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ บริบทชุมชนและป่าชุมชนบ้านร่องบอน การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านร่องบอน ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ (พืชและสัตว์) และการเปลี่ยนแปลงสภาพป่า การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า และรูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน

1.3) ขอบเขตด้านพื้นที่ เป็นการศึกษาในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านร่องบอน เนื้อที่ทั้งหมด 397 ไร่ สภาพภูมิประเทศเป็นภูเขา คือคดอยป่าซาง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 514 เมตร สภาพป่าเป็นป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณ

1.4) ขอบเขตด้านเวลา ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในป่าชุมชน ระยะเวลา 1 ปี (พ.ศ. 2559) เพื่อนำข้อมูลมาเปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2547

2) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วยเครื่องมือ

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ในการสำรวจความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์ และเครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ ประเด็นการประชุมกลุ่ม และการจัดเวทีชุมชน

3) วิธีการพัฒนาเครื่องมือ มีดังนี้ 1) ศึกษาวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์แต่ละประเภท จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปออกแบบแบบสำรวจ 2) ศึกษาวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อนำมาออกแบบ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ ประเด็นการประชุมกลุ่มและเวทีชุมชน 3) ร่างแบบสำรวจความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์ นำไปทดลองใช้และปรับปรุง จากนั้นทำการตรวจสอบคุณภาพโดยผู้เชี่ยวชาญ 4) ร่างแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ ประเด็นการประชุมกลุ่ม และประเด็นการจัดเวทีชุมชน จากนั้นทำการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยผู้เชี่ยวชาญ 5) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือข้างต้น

4) ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

4.1) ขั้นตอนวางแผน

4.1.1) การลงพื้นที่เพื่อประสานความร่วมมือกับชุมชนโดยผ่านผู้นำชุมชน ผู้รู้ในท้องถิ่น และคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อสอบถามเกี่ยวกับสภาพความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของป่าชุมชน การศึกษาบริบทชุมชน ดังภาพที่ 2

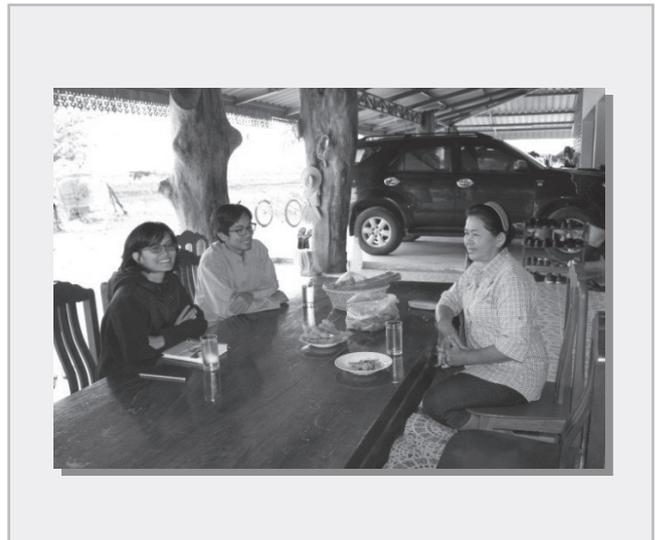
4.1.2) การประชุมกลุ่มเพื่อกำหนดกรอบและประเด็นการศึกษาร่วมกับชุมชน เป็นการศึกษาร่วมกันของระบบนิเวศในป่าชุมชน โดยประเด็นที่ศึกษาควรง่ายต่อการติดตามโดยชุมชนในปีต่อไป จึงกำหนดประเด็นที่จะศึกษาร่วมกันได้แก่ ความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์ การเปลี่ยนแปลงของสภาพป่า การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังภาพที่ 3

4.2) ขั้นตอนปฏิบัติการและการสังเกตการณ์

4.2.1) การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับแกนนำชุมชนในเรื่องการติดตามความเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของป่าชุมชน มีการบรรยายเกี่ยวกับความหมายของการติดตามระบบนิเวศและรูปแบบการติดตามระบบนิเวศในป่าชุมชน ซึ่งดูได้จากข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพ ความหนาแน่นและการกระจายของชนิดพันธุ์ และการปกคลุมผิวดิน เป็นต้น จากนั้นฝึกปฏิบัติการวางแผนแปลงตัวอย่างขนาด 50x20 ตารางเมตร เพื่อสำรวจความหลากหลายของพรรณพืช ซึ่งการอบรมในครั้งนี้แกนนำที่เข้าร่วมอบรมได้รับความรู้และมีความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศและการติดตามความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ

อย่างง่าย ที่สามารถนำมาสู่การปฏิบัติได้ด้วยชุมชน ดังภาพที่ 4

4.2.2) นักวิจัยและแกนนำร่วมสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ โดยแบ่งเป็นการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืชและสัตว์ร่วมกับชุมชน โดยผู้นำชุมชนได้วางแผนกำหนดแกนนำชุมชนที่ร่วมสำรวจกับคณะวิจัย โดยการสำรวจสภาพพื้นที่ป่าแต่ละประเภท และความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืช ดังภาพที่ 5 โดยการวางแผนแปลงตัวอย่าง ขนาด 50x20 ตารางเมตร จำนวน 5 แปลง

ภาพที่ 2 การลงพื้นที่เพื่อประสานความร่วมมือกับชุมชนโดยผ่านผู้นำชุมชน

ภาพที่ 3 การประชุมกลุ่มเพื่อกำหนดกรอบและประเด็นการศึกษา ร่วมกับชุมชน

ให้กระจายในพื้นที่ตามสภาพป่าแต่ละประเภท เพื่อเก็บข้อมูลไม้ใหญ่ ไม้หนุ่ม และกล้าไม้ ส่วนการสำรวจความหลากหลายของสัตว์ 4 ประเภท ได้แก่ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์ปีก (นก) สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก การวางแนวสำรวจ (Line transect) กำหนดเส้นทางเดินสำรวจในตัวแทนถิ่นที่อยู่อาศัยที่สำคัญภายในพื้นที่ศึกษา ดังภาพที่ 6 จากนั้นนำข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์มาเปรียบเทียบกับข้อมูลการสำรวจพรรณพืชในปี พ.ศ. 2547 ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการฟังฟังและใช้ประโยชน์

จากป่า รวมทั้งการจัดการป่า จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

4.3) ขั้นการสะท้อนกลับ เป็นการสรุปรวบรวมข้อมูลผลจากการสำรวจข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพ การฟังฟังและใช้ประโยชน์ และรูปแบบการจัดการป่าชุมชน แล้วนำเสนอผลการศึกษาในเวทีชุมชน เพื่อตรวจสอบข้อมูลและร่วมกันกำหนดแนวทางการจัดการป่าชุมชน ซึ่งนำไปสู่การจัดการและการติดตามระบบนิเวศป่าชุมชนโดยชุมชนต่อไป ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 4 การอบรมเชิงปฏิบัติการ วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2559 ณ วัดพระธาตุจอมแจ้ง

ภาพที่ 5 การสำรวจพรรณพืช วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2559 ณ ป่าชุมชนบ้านร่องบอน

ภาพที่ 6 การสำรวจสัตว์ วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2559 ณ ป่าชุมชนบ้านร่องบอน

ภาพที่ 7 เวทีชุมชนนำเสนอผลการศึกษา วันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2559 ณ วัดพระธาตุจอมแจ้ง

สถานการณ์ใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ผลจากการวิจัยในครั้งนี้ได้ค้นพบความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพที่มีความแตกต่างไปจากปี พ.ศ. 2547 รวมทั้งการพึ่งพิงและการใช้ประโยชน์จากรูปแบบและแนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนที่เป็นผลจากการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านร่องบอน

จากประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืชและสัตว์ ความเปลี่ยนแปลงของสภาพป่า และการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อมที่ร่วมกับชุมชนกำหนดขึ้น เพื่อติดตามการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของป่าชุมชนบ้านร่องบอน ได้ข้อสรุปดังนี้

1.1) ความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืช

ผลการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพของพรรณพืชโดยการวางแปลงสุ่มตัวอย่างขนาด 50x20 ตารางเมตร

จำนวน 5 แปลง ในปี พ.ศ. 2559 พบไม้ใหญ่ อย่างน้อย 48 ชนิด 25 วงศ์ จำนวน 411 ต้น ไม้หนุ่มจำนวน 137 ต้น และกล้าไม้ 104 ต้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลไม้ใหญ่ที่สำรวจในปี พ.ศ. 2547 ดังระบุในตารางที่ 1 พบว่า ไม้ใหญ่ในทุกชั้นความโต (เส้นรอบวง) มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้น *หมายเหตุ* ในปี พ.ศ. 2547 ไม่ได้ทำการศึกษา ไม้ใหญ่ที่ชั้นความโต 15-30 ซม. และข้อมูล ไม้หนุ่มและกล้าไม้ มีผลการศึกษาเฉพาะปี พ.ศ. 2559 เท่านั้น

1.2) ความหลากหลายของสัตว์

จากการสำรวจสัตว์ 4 ประเภท ได้แก่ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์ปีก (นก) สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก พบสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 6 ชนิดใน 3 อันดับ 4 วงศ์ สัตว์ปีก (นก) 102 ชนิด จัดเป็นนกประจำถิ่น 65 ชนิด นกอพยพ 19 ชนิด และนกประจำถิ่นที่ประชากรบางส่วนมีการอพยพ 18 ชนิด ไม่พบนกที่มีสถานภาพด้านการอนุรักษ์ของโลกและของประเทศไทย จากสถานภาพทางการอนุรักษ์ในบัญชีแดงของสหภาพเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ (IUCN Red List of Threatened Species) สัตว์เลื้อยคลาน 10 ชนิด 2 อันดับ 6 วงศ์ และสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 11 ชนิด 1 อันดับ 5 วงศ์ ซึ่งผลการเปรียบเทียบกับผลการสำรวจในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2559 แสดงในตารางที่ 2

1.3) การเปลี่ยนแปลงสภาพป่า

ป่าชุมชนบ้านร่องบอนมีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ และเต็งรัง โดยที่บริเวณสันเขาเป็นป่าเต็งรังและรอบๆ เป็นป่าเบญจพรรณ จากการสำรวจพบว่าปัจจุบันพื้นที่ป่าเบญจพรรณมีมากขึ้นกว่าเดิม 13 ปีก่อน สภาพป่าในบริเวณที่เคยเป็นป่าเต็งรัง เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโดยมีพืชเด่นของทั้งป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณผสมกัน สภาพป่าที่เคยเป็นป่าเบญจพรรณ

และมีไฟช่วงผสม พบว่าในปัจจุบันพรรณไม้ใหญ่เริ่มล้มตาย ไม้ใหญ่ที่ยังเหลืออยู่มีสภาพที่ไม่ค่อยสมบูรณ์ ลำไผ่สูงคลุมพื้นที่ พบไม้หนุ่มและกล้าไม้บริเวณนี้้น้อยมาก ไผ่ชางมีการขยายเพิ่มมากขึ้น ลำไผ่สูงคลุมพื้นที่ จากการสำรวจโดยการวางแปลงขนาด 50x20 ตารางเมตร พบว่า ลำอ่อน 89 ต้น ลำแก่ 464 ต้น และลำตาย 282 ต้น หรือคิดเป็นร้อยละ 10.66, 55.57 และ 33.77 ตามลำดับ สภาพของป่าไผ่ชางมีลำแก่และลำตายมากกว่าลำอ่อน ปริมาณหน่อไผ่ลดลง บางกอมีแต่ลำตาย

1.4) การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านร่องบอน

ชุมชนบ้านร่องบอนมีความผูกพันกับป่ามาเป็นระยะเวลา ผ่านวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนที่เชื่อมโยงกับป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยปัจจุบันชุมชนยังคงเข้าไปเก็บของป่าเพื่อเป็นอาหาร ยาสมุนไพร ไม้ใช้สอยซึ่งเป็นส่วนประกอบในประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ และพบว่าปัจจุบันสามารถเก็บเห็ดได้เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ออกจากจะเก็บมาเป็นอาหารในครัวเรือนแล้ว ยังสามารถนำไปขายเพื่อสร้างรายได้เสริม ชุมชนยังคงมีการเก็บผักและผลไม้ป่าได้ตามฤดูกาล แต่การนำมาเป็นยาสมุนไพรนั้น พบว่ามีน้อยลง และการใช้ประโยชน์จากพืชบางชนิดตามกฎหมายท้องถิ่นบางอย่างหายไป เช่น การนำเปลือกโกโก้มาทำสบู่ และการบีบน้ำมันจากเมล็ดกระบก นอกจากนี้แล้วป่าชุมชนยังมีบทบาทอีกหลายอย่างในทางอ้อม คือ การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม สร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับชุมชน เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและมีความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบผลการสำรวจข้อมูลความหนาแน่นของพรรณพืช ในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2559

รายการ	ความหนาแน่น (ต้น/ไร่)		ผลการเปรียบเทียบ ปี พ.ศ. 2547 กับ พ.ศ. 2559
	ปี พ.ศ. 2547	ปี พ.ศ. 2559	
ไม้ใหญ่	54.17	131.52	
ความโต 15-30 ซม.	-	33.28	-
ความโต 30-50 ซม.	17.40	31.68	เพิ่มขึ้น 14.28 ต้น/ไร่
ความโต 50-100 ซม.	28.75	48.64	เพิ่มขึ้น 19.98 ต้น/ไร่
ความโต 100 ซม. ขึ้นไป	8.02	17.92	เพิ่มขึ้น 9.9 ต้น/ไร่
ไม้หนุ่ม	-	137	-
กล้าไม้	-	1,664	-

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบผลการสำรวจความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2559

ประเภทสัตว์	จำนวนชนิดสัตว์ที่สำรวจพบ		เปรียบเทียบระหว่าง ปี พ.ศ. 2547 กับปี พ.ศ. 2559	
	ปี พ.ศ. 2547	ปี พ.ศ. 2559	จำนวนชนิดที่พบใหม่	จำนวนชนิดที่หายไป
สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม	13 ชนิด	6 ชนิด	1 ชนิด คือ กระรอกหลากสี	8 ชนิด คือ กระจอน ตุ่น บั้ง พังพอนเล็ก ลิ่นพันธุ์ใต้ อีเห็นเครือ อีเห็นข้างลาย และอีเห็นหน้าขาว
สัตว์ปีก (นก)	68 ชนิด	102 ชนิด	50 ชนิด เช่น นกเขนน้อยไซบีเรีย นกกินแมลงออกเหลือง นกคอปัน นกจับแมลงสีน้ำตาล นกนางแอ่นบ้าน และนกปากห่าง เป็นต้น	15 ชนิด คือ นกกระเต็นน้อย ธรรมดา นกกระเต็นอกขาว นกกระปูดเล็ก นกคัตคูม่วง นกกินปลีแก้มสีทับทิม นกแซงแซว นกปลีก้วยลายหงอนขน นกคุ่มอกลาย นกพญาไฟใหญ่ นกภูหงอนทองขาว นกยางไฟ ธรรมดา นกแว่นตาขาวสีทอง นกอีเสือหลังแดง นกอีเสือหลังเทา และนกแอ่นบ้าน
สัตว์เลื้อยคลาน	12 ชนิด	10 ชนิด	5 ชนิด คือ กิ้งก่าคอปฟ้า งูลายสอใหญ่ จิ้งจกบ้านหางหนาม จิ้งจกบ้านหางแบน และจิ้งเหลนบ้าน	7 ชนิด คือ กิ้งก่าสวน จิ้งจกดิน ลายจุดสยาม ตะกวด งูสิง งูไซ้ งูสาบคอแดง และงูลายม่าน
สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก	7 ชนิด	11 ชนิด	4 ชนิด คือ เขียดจะนา อึ่งขาคำ อึ่งลายจุด และอึ่งอ่างบ้าน	

2) รูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน

รูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน เกิดขึ้นจากวิกฤติความแห้งแล้ง ขาดน้ำในการทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน จึงเกิดการรวมตัวของชาวบ้านโดยการนำของผู้ใหญ่บ้านที่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่า ดังนั้นการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนจึงเกิดขึ้นโดยอาศัยการผสมผสานการจัดการระหว่างการจัดการแบบดั้งเดิม คือ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่ชาวบ้านยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมา จากรุ่นสู่รุ่น กับรูปแบบประยุกต์ที่เปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม องค์ความรู้และแนวนโยบายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการจัดการที่สามารถสื่อสารถึงการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านกับหน่วยงานภาคีต่างๆ ได้อย่างชัดเจนและสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในสังคม รูปแบบการจัดการมีดังนี้

2.1) การอนุรักษ์ป่า เริ่มต้นโดยผู้ใหญ่บ้านร่วมกับชุมชนปรึกษาหารือถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้ขอพื้นที่ป่าให้มาอยู่ในความดูแลของหมู่บ้าน ซึ่งเดิมป่าร่องบอน

อยู่ในความดูแลของสภาตำบลม่วงคำ จากนั้นได้พูดคุยขอเวนคืนที่ดินประมาณ 180 ไร่ จากผู้ที่บุกรุกป่า โดยอาศัยสภาตำบลและอำเภอในการขอเวนคืนที่ดินซึ่งใช้เวลาประมาณ 1 ปี

2.2) การกำหนดแนวเขตป่าร่วมกัน หลังจากขอคืนพื้นที่ป่าบางส่วนได้ จึงได้จัดทำแนวเขตป่าชุมชนของหมู่บ้านร่องบอน และประกาศให้ผู้นำและประชาชนในระดับตำบลรับทราบ

2.3) การฟื้นฟูและดูแลป่า มีการวางเวรยามเพื่อไม่ให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่า โดยร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดเครือข่ายการทำงานกับภาครัฐ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถสื่อสารไปยังทุกภาคส่วนในการอนุรักษ์ป่า และจัดกิจกรรม เช่น การเข้าร่วมฝึกอบรมเสริมความรู้ การปลูกต้นไม้ในบริเวณป่าเสื่อมโทรม และการป้องกันไฟป่า เป็นต้น

2.4) การตั้งคณะกรรมการป่า สร้างกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า เรียกว่ากฎระเบียบของป่าชุมชนบ้านร่องบอน นอกจากกฎระเบียบที่เป็นข้อห้ามในการใช้ประโยชน์จาก

ป่าชุมชนแล้ว ยังมีข้อมูลให้สามารถเข้าใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยข้อห้ามและข้ออนุโลมเหมาะสมกับบริบทของชุมชน นอกจากนี้จะให้คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์แล้ว ยังเปิดให้ชุมชนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ด้วย เช่น ทุกหมู่บ้านสามารถเข้ามาเก็บเห็ดและหน่อไม้ได้

2.5) การเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้หรือการจดทะเบียนป่าชุมชน ชุมชนจะได้รับความรู้ มีความเข้าใจเรื่องการบริหารจัดการป่าชุมชนในเชิงวิชาการจากกรมป่าไม้ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้และเกิดเครือข่ายการทำงาน

2.6) การพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ ทำให้ป่าชุมชนบ้านร่องบอนเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในชุมชน ตลอดจนผู้ที่สนใจทั้งในและนอกพื้นที่ เพื่อเป็นการสานต่อแนวทางการรักษาชุมชนโดยคนรุ่นหลังต่อไป

2.7) การเชื่อมโยงความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการป่าชุมชน และเพิ่มโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนผ่านทรัพยากรของชุมชน

3) แนวทางการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนในอนาคต

ผลการศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางการจัดการป่าชุมชน ดังนี้

3.1) การจัดการกฎระเบียบให้ทันสมัย สอดคล้องกับกฎหมาย หลักประชาธิปไตย มีแนวปฏิบัติที่ละเอียดมากขึ้น ทำให้เกิดความไว้วางใจกันมากขึ้น มีการปฏิบัติที่หลากหลาย สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง นวัตกรรม นำไปสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกับกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป

3.2) การจัดการงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับป่า ควรมีการติดตามความเปลี่ยนแปลงของป่าโดยชุมชน เช่น การติดตามประเมินผลความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ การศึกษาการเก็บกักคาร์บอนของต้นไม้ในป่า เพื่อให้มีข้อมูลป่าเพียงพอกับการวางแผนการจัดการ ส่งผลให้ชุมชนเห็นคุณค่าของป่าชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย จึงได้กำหนดตัวชี้วัดในการติดตามระบบนิเวศร่วมกัน ซึ่งบางตัวชี้วัดต้องขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมดำเนินการ ดังนี้ 1) ความหนาแน่นของพรรณไม้ จำนวนชนิดพรรณพืช จำนวนไม้หนุ่มและกล้าไม้ ในแปลงตัวอย่างจำนวน 5 แปลงที่ได้วางไว้ โดยใช้ข้อมูลจากงานวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบในปีต่อไป 2) ปริมาณการเก็บกักคาร์บอนของต้นไม้ในป่าชุมชนบ้านร่องบอนอย่างต่อเนื่อง 3) ความหนาแน่นของกอไผ่ข้าง จำนวนลำในกอโดยแยกเป็น ลำอ่อน ลำแก่ และลำตาย

โดยการวางแผนตัวอย่าง 4) จำนวนเดือนที่น้ำซับมีน้ำและจำนวนผู้เข้ามาศึกษาดูงานในป่าชุมชน

3.3) การจัดการกับกลุ่มชุมชน โดยพยายามดึงคนรุ่นใหม่ในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการ เช่น เชิญชวนให้กลุ่มเยาวชนมาเป็นทีมดำเนินงานในการฝึกอบรม หรือให้เข้าร่วมดำเนินงานในลักษณะของกลุ่มฟิงฟิงจากป่า กลุ่มรักษ์ป่า เป็นต้น

3.4) การหาแนวทางการจัดการไผ่ข้าง เนื่องจากปัจจุบันมีความหนาแน่นมาก มีจำนวนลำตาย ลำแก่มากกว่าลำอ่อน และมีหน่อขึ้นมาน้อยมาก ซึ่งอาจจะต้องหาวิธีการนำไผ่มาใช้ประโยชน์ในรูปแบบอื่นๆ

3.5) การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ตลอดจนการพัฒนาผลิตภัณฑ์บนฐานทรัพยากรที่มีในป่าชุมชน เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชนต่อไป

การอภิปรายผล

ป่าชุมชนบ้านร่องบอน จากอดีตที่เคยแห้งแล้ง ไม่มีน้ำกินน้ำใช้ แหล่งน้ำซับเหือดแห้ง ทำให้ไม่มีน้ำสำหรับใช้เพื่อการเกษตร แต่จากการหันมาดูแลและฟื้นฟูอย่างจริงจัง ทำให้สภาพป่าอันอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา แหล่งน้ำซับซึ่งเป็นน้ำใต้ดินมีน้ำไหลซึมตลอดปี สร้างความชุ่มชื้น ทั้งยังเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร แต่กว่าจะมาเป็นป่าชุมชนบ้านร่องบอนต้องอาศัยความตั้งใจจริงของผู้นำและชาวบ้านที่มีเป้าหมายเดียวกัน มีความมุ่งมั่นที่จะฟื้นฟูให้ป่ากลับมาที่มีความสมบูรณ์ เพราะการทำงานป่าชุมชนบนความขัดแย้งและผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มนั้นเป็นเรื่องยาก แต่ด้วยความตั้งใจประกอบกับคนในหมู่บ้านมีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน มีความเป็นเครือญาติ ถือเป็นทุนเดิมของชุมชน เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ก็สามารถพูดคุย ประนีประนอมกันได้ เช่น กรณีการขอคืนพื้นที่ป่าจากชาวบ้านที่เคยบุกรุกป่ามาเป็นป่าชุมชน ซึ่งสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้น แต่เมื่อมีการพูดคุยกันให้เห็นประโยชน์ร่วมกัน ก็สามารถเวนคืนป่ากลับมาได้ แม้บางคนอาจยังไม่เข้าใจและไม่ให้ความร่วมมือในระยะแรก แต่เมื่อเวลาผ่านไปผลของการอนุรักษ์ป่าเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ประกอบกับการอยู่ร่วมกันในชุมชนต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกันในเรื่องต่างๆ ทำให้สิ่งที่เคยขัดข้องอยู่ในใจก็หายไป และกลับมาร่วมมือในการอนุรักษ์ จนประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของเพ็ญศรี ม้าแก้ว และคณะ (2556) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องการจัดการ

ป่าชุมชนบ้านดอนมูล ตำบลเมืองชุม อำเภอเวียงชัย จังหวัด เชียงราย พบว่า ต้นทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหนึ่งของการสำเร็จ ในการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนมูล ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว มีความรักสามัคคี อยู่ร่วมกันเสมือนญาติพี่น้อง มีความไว้วางใจ ซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้เกิดผลสำเร็จในการจัดการป่า ประกอบกับทุนทางสังคมที่เป็นทักษะการเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่างๆ และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน

จากการสำรวจความหลากหลายของพรรณพืชที่ได้ดำเนินการวางแผนปลูกด้วยขนาด 50x20 ตารางเมตร จำนวน 5 แปลง ซึ่งแตกต่างจากวิธีสำรวจในปี พ.ศ. 2547 ที่ไม่มีการวางแผนปลูกด้วยขนาด แต่เป็นการเก็บข้อมูลไม้ใหญ่ทุกต้นที่มีในป่า ไม่ได้เก็บข้อมูลของไม้หนุ่มและกล้าไม้ ดังนั้นจึงแปลงข้อมูลการศึกษาไม้ใหญ่ในพื้นที่ทั้งหมดออกมาเป็นจำนวนต้นต่อไร่ เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของความหนาแน่นของพรรณไม้ในอดีตกับปัจจุบัน ซึ่งพบว่าปัจจุบันความหนาแน่นของไม้ใหญ่เพิ่มขึ้นกว่าในปี พ.ศ. 2547 ไม้หนุ่มและกล้าไม้ที่พบส่วนใหญ่เป็นชนิดเดียวกับไม้ใหญ่ที่สำรวจพบในแปลง ซึ่งเจริญเติบโตทดแทนพรรณไม้ในแปลงต่อไป สาเหตุที่ความหนาแน่นของพรรณไม้เพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 ถึงปัจจุบัน ป่าชุมชนบ้านร่องบอนไม่มีไฟป่าเกิดขึ้น ประกอบกับไม่พบการลักลอบตัดไม้ ทำให้ไม้หนุ่มและกล้าไม้สามารถเจริญเติบโตเป็นไม้ใหญ่ต่อไปได้ ซึ่งจากการศึกษาของหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (2549) พบว่าหากเกิดไฟป่า กล้าไม้ส่วนใหญ่จะตาย แต่ถ้ากล้าไม้โตพอ โอกาสรอดจากการทำลายของไฟป่าจะสูงขึ้น และจากการศึกษาสังคมพืชที่เกิดไฟป่าบ่อยๆ เปรียบเทียบกับพื้นที่ที่ไม่มีไฟป่าเกิดขึ้นเป็นเวลานาน พบว่าการป้องกันไฟป่าเป็นการเร่งให้ป่าฟื้นตัวได้เร็วยิ่งขึ้น และจากการศึกษาของ Meng และ Kofle อ่างใน หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (2549) พบว่าพื้นที่ที่มีไฟป่าเกิดขึ้นบ่อยจะมีจำนวนและชนิดของกล้าไม้ป่าลดลง ทั้งยังทำให้ปริมาณเมล็ดพันธุ์ไม้ในพื้นที่ลดลง อาจเป็นเพราะไฟป่าทำให้ต้นไม้ที่ผลิตเมล็ดตายและเมล็ดที่อยู่บนพื้นถูกทำลาย

ผลการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์ 4 ประเภท พบว่า สัตว์ปีก (นก) มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จากในปี พ.ศ. 2547 ที่สำรวจพบ 68 ชนิด ปัจจุบันพบ 102 ชนิด อาจเนื่องมาจากมีแหล่งอาหารเพิ่มขึ้น มีแหล่งอาศัยที่เหมาะสม มีต้นไม้ที่มีผลหรือเมล็ดเป็นอาหารของนกเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันนกยังเป็นผู้ขยายและกระจายพันธุ์พืชในป่า ผลไม้ที่นกกินจะถูกถ่ายออกมา แล้วอกเป็นต้นอ่อนและเจริญเติบโตต่อไป ส่วนสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก สัตว์เลื้อยคลานด้วยนม และสัตว์เลื้อยคลานมีจำนวนชนิดที่พบในปัจจุบันไม่ต่างจากในปี พ.ศ. 2547 มาก

นัก แต่การสำรวจเพื่อติดตามประชากรของสัตว์ทำได้ยากกว่า การติดตามพรรณพืช เพราะสัตว์มีการเคลื่อนย้ายตลอดเวลา ดังนั้นการติดตามเผ่าระวังสัตว์ป่าโดยชุมชนจึงควรเป็นวิธีที่ทำได้ง่าย หรืออาจเลือกชนิดที่สำคัญและชุมชนให้ความสนใจ

สภาพป่าจากเดิมเป็นป่าเบญจพรรณผสมไฟชาง ปัจจุบันพบว่า กอไฟชางขยายขนาดใหญ่และหนาแน่นมากขึ้น ร่มเงาหนาทึบ แสงส่องถึงน้อย ไม้ใหญ่เริ่มตาย ต้นที่เหลืออยู่มีลำต้นสูง ทรงพุ่มแคบ มีไม้หนุ่มและกล้าไม้เกิดน้อยมาก สอดคล้องกับที่หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (2549) ได้อธิบายถึงลักษณะของไฟครั้งนี้ไฟเป็นพันธุ์ไม้ที่มีความสามารถแก่งแย่งแข่งขันสูง รากของไฟมีจำนวนมากและยึดครองพื้นที่รอบๆ บริเวณกออย่างหนาแน่น กอไฟก่อให้เกิดร่มเงาหนาทึบ ในช่วงฤดูแล้งใบไฟจำนวนมากที่ทิ้งลงสู่ดิน ทำให้กล้าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงไม่สามารถเจริญเติบโตได้ เป็นผลให้ต้นไม้ที่ปลูกใกล้ๆ กับกอไฟโตได้ไม่ดีและค่อยๆ ตายไปในที่สุด ซึ่งผลการสำรวจข้อมูลไฟชาง พบว่าจำนวนลำอ่อนมีน้อยกว่าลำแก่ และลำตาย หรือคิดเป็นร้อยละ 10.66, 55.57 และ 33.77 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าสภาพป่าไฟในปัจจุบันมีลำอ่อนน้อยมาก ทั้งที่ลำอ่อนนี้จะเป็นลำที่ให้หน่อในปีต่อไป แต่ด้วยความหนาแน่นของไฟในแต่ละกอที่มากขึ้นไป ทำให้หน่อมีขนาดเล็กและแตกหน่อน้อย เนื่องจากป่าชุมชนมีกฎหมายห้ามตัดไม้โดยกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร ประกอบกับมีข้อห้ามไม่ให้ขุดหน่อไฟชาง ซึ่งเป็นข้อห้ามที่ไม่ได้ระบุเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการตกลงและแจ้งไว้ในที่ประชุมของหมู่บ้านเพื่อให้บริการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เพราะในช่วงนั้นไฟชางถูกตัดและขุดหน่อไปใช้ประโยชน์ จนทำให้กอไฟชางในป่ามีสภาพเสื่อมโทรม ชุมชนจึงมีข้อห้ามการขุดหน่อไฟชาง เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไฟชางให้สมบูรณ์ขึ้น แต่ด้วยระยะเวลาที่มากกว่า 14 ปี กอไฟชางมีขนาดใหญ่และกระจายเพิ่มมากขึ้น หากปล่อยให้ไฟชางโตเต็มที่ไฟชางตายขุย ก็จะทำให้ไฟชางแห้งตายและเป็นเชื้อไฟ ทำให้เกิดไฟป่าได้ ดังนั้นจึงควรมีการจัดการป่าไฟชางอย่างถูกวิธี ควรมีการตัดฟันหรือสางกอออกบ้าง ไม่ปล่อยให้ขึ้นหนาแน่นเกินไป ซึ่งจะช่วยให้การแตกหน่อใหม่ได้ดี (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2550)

ปัจจุบันพบว่าการจัดการไฟของท้องถิ่นในพื้นที่ป่าธรรมชาติ มี 3 รูปแบบ คือ 1) การจัดการล่า: กำหนดโซนรอบหมู่บ้านและอายุล่า 2) การจัดการหน่อ: กำหนดระยะเวลา ลักษณะและขนาดหน่อ 3) การจัดการกองทุนเพื่อจัดการป่าและสวัสดิการชุมชน: การปลูกเสริมการป้องกันไฟป่า (ระวี ถาวร และ รัตนติกา เพชรทองมา, 2557) การจัดการไฟในป่าชุมชนที่เหมาะสม นอกจากจะส่งผลต่อระบบนิเวศแล้ว ยังทำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชนได้ ชุมชนหลายแห่งมีการ

จัดการป่าไผ่ในป่าชุมชน ทำให้เกิดการสร้างรายได้ให้กับชุมชน เช่น การจัดการหน่อไผ่ที่บ้านห้วยหินลาดในตำบลบ้านโป่ง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ โดยมีข้อตกลงกันทั้งหมดหมู่บ้านว่าจะหาหน่อไม้เพียง 2 เดือน คือ เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พอถึงเดือนกันยายน ก็จะหยุดเก็บ (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2550)

รูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนจึงเกิดขึ้นโดยอาศัยการผสมผสานการจัดการระหว่างการจัดการแบบดั้งเดิมคือ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยไม่ได้เขียนบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนกับรูปแบบประยุกต์ที่เปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม องค์ความรู้และแนวนโยบายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการจัดการที่สามารถสื่อสารถึงการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านกับหน่วยงานภาคีต่างๆ ได้ชัดเจน และสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในสังคมกว่าจะมาเป็นป่าชุมชนบ้านร่องบอนในปัจจุบันได้นั้น ชุมชนได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนวิธีการมาอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากการขอคืนผืนป่าที่มาพร้อมกับความขัดแย้ง ต้องเรียนรู้วิถีจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เมื่อได้ป่าคืนมาก็เรียนรู้และหาวิธีที่จะรักษาผืนป่าและทรัพยากรที่มี โดยการตั้งคณะกรรมการและร่วมกันกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกัน สอดคล้องกับแนวคิดของ Ostrom อังโน ชล บุญนาค (2554) ได้กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรนั้นสามารถเป็นไปได้และมีประสิทธิภาพดีกว่า หากการจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรอย่างสมัครใจเอง ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริง คนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้หากมีโอกาสพูดคุยกัน และเนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศและรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ ซึ่งการที่มีคณะกรรมการป่าและกฎกติกาเป็นการสื่อสารกับคนภายนอก รวมถึงหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในการจัดการป่าของชุมชนที่ชัดเจนขึ้น

ขณะเดียวกันป่าชุมชนในฐานะของทรัพยากรร่วมที่ถือว่าป่าเป็นของทุกคนที่ต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามาร่วมกิจกรรม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ กระทั่งร่วมติดตามประเมินผล นำไปสู่การปรับเปลี่ยนและปรับปรุงวิธีการให้มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสถานการณ์ สอดคล้องกับสมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550) ได้กล่าวถึงการจัดการป่าชุมชนให้สำเร็จชุมชนจักต้องร่วมมือกัน ซึ่งเป็นการสร้างทุนทางสังคม (Social capital) ของหมู่บ้าน โดยการร่วมมือกันทำงาน ทำให้เกิดการ

เรียนรู้การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เป็นการสร้างความเชื่อมั่นและความชำนาญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นการสร้างทุนทางมนุษย์ (Human capital) โดยอาศัยความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับเครือข่ายชุมชน นักวิชาการ นักวิจัย ตลอดจนเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง มาประกอบกับองค์ความรู้ของชุมชน จนทำให้ประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนและเป็นต้นแบบของชุมชนอื่นๆ และด้วยทรัพยากรร่วมคือ ป่าชุมชน ที่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปตามเวลาและรูปแบบการจัดการประกอบกับองค์ความรู้ทางวิชาการ สภาพเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนนโยบายของรัฐที่มีการปรับเปลี่ยน ชุมชนจึงต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นหากชุมชนจะมีรูปแบบการจัดการที่ดีและเกิดความยั่งยืนได้นั้น ฐานข้อมูลทรัพยากรที่มีอยู่ในป่าชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมได้ สอดคล้องกับ รณิดา ปิงเมือง และคณะ (2554) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องการประยุกต์และวิเคราะห์บทเรียนจากการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ กรณีศึกษา: แหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพป่าชุมชนบ้านห้วยแม่ซ้าย ตำบลแม่ยาว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ฐานข้อมูลการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชน แสดงให้เห็นถึงการใช้อย่างยั่งยืนจากทรัพยากรชีวภาพที่มีการพึ่งพิงจากป่าอย่างชัดเจน นำมาซึ่งความร่วมมือของชุมชนในการดูแลรักษาป่า ในลักษณะของการจัดการให้เป็นป่าชุมชนที่ชุมชนมีการวางกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ พัฒนาและฟื้นฟูได้ในที่สุด จากรูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนมีความสอดคล้อง Ostrom อังโน สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550) ได้กล่าวถึงลักษณะการทำงานของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินของส่วนรวม เรียกกันว่า Ostrom's guideline หรือ Ostrom' design principles มีลักษณะดังนี้ คือ มีขอบเขตชัดเจน และระบุชัดเจนว่าผู้ใช้ประโยชน์จากป่าได้ มีกฎกติกาหรือวิธีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์ร่วมกันที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากกฎกติกาสามารถเข้าร่วมพิจารณาหรือปรับปรุงกติกาได้ มีการเฝ้าระวังติดตาม มีการลงโทษทางสังคมแก่ผู้ฝ่าฝืนตามลำดับขั้นของความหนักเบาของโทษที่กระทำ มีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง องค์กรภายนอกยอมรับกฎกติกาที่ชุมชนช่วยกันสร้างขึ้นและการทำงานขององค์กรชุมชนก็เข้ากันได้กับระบบการทำงานในระดับที่สูงขึ้น

ผลกระทบและความยั่งยืน ของการเปลี่ยนแปลง

งานวิจัยนี้กำหนดรูปแบบการดำเนินงานวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เน้นให้นักวิจัยและชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ การติดตามการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในป่าชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจในหลักการ และได้ฝึกปฏิบัติการโดยการลงปฏิบัติจริงร่วมกับนักวิจัย ตามกระบวนการขั้นตอนของการวิจัย เช่น ในระหว่างการทำต้นฝ้ายในแปลงสำรวจ นายสำเริง เตชะเกษม นำด้านการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนที่ได้เข้าร่วมการวิจัย กล่าวว่า “นับไฟแต่ละกอ บางก้อมีก่าต้นตายเนาะ เป็นเต้าเสาปได้ตัดมันออกพ่องนะกะน้อ อย่างเป็นว่ามันแน่นล้าไป บัดดเลยแต่นี่จะดี มันช้ำแน่นล้า หนอกะปออก ต้นตายหมูนีถ้าไฟเข้าก็ทำจะแสงขนาดนี้ ถ้าได้ตัดได้สาบพ่อง ทำจะดีเนาะ” เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ที่ได้ผ่านการปฏิบัติ ทำให้เกิดความเข้าใจและนำไปสู่การปฏิบัติเองได้ในระยะต่อไป

นอกจากนี้ชุดข้อมูลที่ได้จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของป่าชุมชนนี้ได้นำกลับคืนให้กับชุมชนในเวทีการนำเสนอผลการวิจัยพร้อมกับการตรวจสอบข้อมูลโดยชุมชน จากชุดข้อมูลดังกล่าวทำให้ชุมชนได้มองเห็นภาพรวมของสภาพป่าในปัจจุบัน และเมื่อเปรียบเทียบกับอดีตแล้วก็จะเห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่เกิดขึ้น นักวิจัยและชุมชนจึงได้ร่วมกันวิเคราะห์และนำมาจัดทำเป็นแนวทางการจัดการป่าโดยชุมชน ซึ่งเป็นผลกระทบจากงานวิจัยที่ทำให้เปลี่ยนไปจากแนวปฏิบัติเดิม เช่น การห้ามตัดหน่อและลำไฟซาง แต่เมื่อร่วมกันวิเคราะห์จากผลการวิจัยร่วมกันในครั้งนี้ ทำให้เห็นว่า การห้ามตัดลำไฟมาใช้ประโยชน์จะทำให้เกิดความหนาแน่นของไฟมากเกินไป เป็นผลให้การแตกหน่อมีน้อย หรือบางกอไม่มีหน่อเลย เนื่องจากไม่มีลำอ่อนที่จะออกหน่อ มีแต่ลำแก่กับลำตาย ดังนั้นจึงมีแนวทางในการนำลำไฟมาใช้ประโยชน์หรือมีการจัดการเพื่อการแปรรูปต่อไป เช่น ในช่วงที่มีการสร้างโบสถ์ในวัดพระธาตุจอมแจ้ง ทางชุมชนได้มีการพูดคุยกับผู้รับเหมาโดยให้ผู้รับเหมาสามารถตัดลำไฟในป่ามาใช้เป็นนั่งร้านและขอลดราคารับเหมาลง ส่วนการเก็บหาหน่อไฟนั้น ชุมชนหาวิธีจัดการ เช่น อาจจะทำให้เก็บได้บางช่วง แต่ยังไม่ได้ตัดสินใจเนื่องจากขอติดตามการเปลี่ยนแปลงอีกระยะก่อนตัดสินใจ

ดังนั้นความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลกระทบของงานวิจัยนี้ จากการถอดบทเรียนการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอนจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยความสำเร็จทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน ดังต่อไปนี้

1) ปัจจัยภายในชุมชน

1.1) ต้นทุนชุมชน หมายถึง วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และการอยู่ร่วมกันเหมือนญาติพี่น้อง เช่น การให้ความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันได้แก่ พระธาตุจอมแจ้ง วัดบ้านร่องบอน และศาลพญาปะตูม ซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน จึงถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จะไม่กระทำการใดอันทำให้เกิดความเสียหายและทำลายพื้นที่แห่งนี้ การใช้ความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ตอนเริ่มต้นในการอนุรักษ์ป่าชุมชนหากมีไฟป่าเกิดขึ้นจุดใด จะมีการ “ซักผ้าบังสุกุลดิบ” ตรงจุดนั้นให้กับคนที่เป็นคนจุดไฟ และการอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง ทำให้เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งสามารถพูดคุยทำความเข้าใจกันได้

1.2) ขนาดพื้นที่ป่าชุมชนบ้านร่องบอน เป็นพื้นที่ที่ไม่กว้างเกินไป ทำให้ดูแลได้ทั่วถึง

1.3) ความตั้งใจและความมุ่งมั่นของกลุ่มผู้นำในการอนุรักษ์ป่า หมายถึง ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นางปราณี ราชคมนตรี พร้อมกับชาวบ้านผู้ริเริ่มการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งต้องอาศัยความตั้งใจจริง เพราะกว่าจะมีป่าชุมชนมาได้นั้นต้องผ่านปัญหาและอุปสรรคที่ต้องจัดการให้ผ่านพ้นไป

1.4) แกนนำในการจัดการป่ามีความมุ่งมั่นในการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำชุมชน (นางปราณี ราชคมนตรี) มีคุณลักษณะที่สร้างศรัทธาให้กับแกนนำและชุมชนมาร่วมมือกันในการดูแลรักษาป่า รวมทั้งมีวิถีชีวิตเหมือนกับชาวบ้านทั่วไป เป็นแม่บ้าน เป็นเกษตรกร ทำให้เข้าใจและเข้าถึงชาวบ้านทั่วไป ทั้งรับรู้ความเป็นไปและปัญหาความต้องการของชุมชนได้ มีทักษะการพูด การนำเสนอ จากประสบการณ์ที่มีโอกาสการนำเสนอข้อมูลป่าแก่ผู้เข้ามาเรียนรู้และนำเสนอผลการจัดการในเวทีการประกวดแข่งขันมาตลอด เป็นผู้ที่มีกลยุทธ์ในการจัดการป่า เช่น การไปดักจับผู้บุกรุกป่าในช่วงที่ม้งานเลี้ยงสังสรรค์ของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้บุกรุกคิดว่าเป็นโอกาสเข้าไปลักลอบตัดไม้ มีศักยภาพที่สามารถเชื่อมโยงการทำงานกับหน่วยงานต่างๆ ให้เข้ามาส่งเสริมการจัดการตามภารกิจของหน่วยงานนั้น และช่วยเชื่อมโยงประสานการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ ในตำบลม่วงคำกับหน่วยงานอื่นๆ นอกจากนั้นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเปิดโอกาสในการแสดงบทบาทหน้าที่ของการเป็นผู้นำการจัดการป่าชุมชนได้อย่างเต็มที่จากครอบครัว

1.5) วิถีชีวิตชุมชนบ้านร่องบอน ยังเป็นชุมชนเกษตรกรที่มีอาชีพเดียวกัน มีเวลาและกิจกรรมเดียวกัน ทำให้เข้าร่วมกิจกรรมได้พร้อมเพรียงกัน

1.6) มีคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อเป็นแกนนำในการดูแลป่าร่วมกับสมาชิกในชุมชน และเป็นตัวแทนในการติดต่อประสานงาน และเรียนรู้ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง

1.7) มีข้อตกลงร่วมกันโดยการกำหนดข้อห้ามและข้ออนุโลมที่ใช้ได้จริงในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเป็นกฎระเบียบที่ตั้งขึ้นโดยชุมชนมีส่วนร่วมและยึดถือปฏิบัติ และเป็นกฎที่มีความยืดหยุ่น มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชน เช่น ห้ามตัดไม้ในป่าชุมชนแต่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์โดยการเก็บเห็ด หน่อไม้ และผึ้งได้ ห้ามตัดไม้ไผ่ข้าง แต่หากมีความจำเป็นหรือเป็นกิจกรรมของหมู่บ้าน สามารถตัดมาใช้ประโยชน์ได้

1.8) การมีส่วนร่วมในการวางแผน การดำเนินการ และรับรู้ผลการดำเนินงาน โดยการทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนและงานของชุมชน คนในหมู่บ้านจะมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน โดยมีการประชุมแข่งขัน และรายงานผลการดำเนินงานในที่ประชุมหมู่บ้าน เช่น หากมีคนที่ทำผิดกฎจะมีการแจ้งในที่ประชุมและดำเนินการตามกฎหมาย

1.9) การกำหนดกิจกรรมทั้งของหมู่บ้านและของป่าชุมชน จะมีความยืดหยุ่น และพิจารณาจากความพร้อมของคนในชุมชน ซึ่งต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต พยายามที่จะไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ และการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

2) ปัจจัยภายนอกชุมชน

2.1) การมีเครือข่ายความร่วมมือทั้งภาครัฐ เอกชน

และสถาบันการศึกษาในการจัดการป่า ทั้งในการเรียนรู้และการปฏิบัติการ เช่น การฝึกอบรมและรับฟังแนวทางจากส่วนจัดการป่าชุมชน การร่วมสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพกับสถาบันการศึกษา การเปิดให้หน่วยงานต่างๆ เข้ามาเรียนรู้ในป่าชุมชน เป็นต้น

2.2) การมีเครือข่ายความร่วมมือในระดับหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากจะเป็นการขยายความร่วมมือแล้ว ยังเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนของการจัดการป่าแต่ละแห่งร่วมกัน สามารถนำมาปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองได้

2.3) การเรียนรู้ร่วมกับหน่วยงานและองค์กร เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและประเด็นที่เกี่ยวข้องทำให้เกิดเครือข่ายการทำงาน และเสริมทักษะ ความรู้ในการจัดการป่าเพื่อยกระดับการจัดการต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและพัฒนามหาวิทยาลัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา สัญญาทุนเลขที่ สกอ 5/2559 และได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งในการดำเนินการวิจัยจากผู้นำ แกนนำ และชุมชนบ้านร่องบอน ตำบลม่วงคำ อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ขอกล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ คือ แม่กำนันปราณี ราชคมน์ แม่หลวงบ้านร่องบอน และแม่กำนันตำบลม่วงคำ ที่เป็นทั้งผู้ร่วมวิจัยและให้ความร่วมมือในการสนับสนุนที่พักของนักวิจัยภาคสนามตั้งแต่ต้นจนเสร็จสิ้นการวิจัย

บรรณานุกรม

- ชล บุนนาค. 2554. แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย. สำนักงานปฏิรูป (สปร.). นนทบุรี. 96 น.
- เพ็ญศรี ม้าแก้ว และคณะ. 2556. การจัดการป่าชุมชนบ้านดอนมูล ตำบลเมืองชุม อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*. 5(6); 38-50.
- รณิดา ปิงเมือง และคณะ. 2547. รายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อเป็นต้นแบบการศึกษาธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพภาคเหนือ. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. เชียงราย.
- รณิดา ปิงเมือง และคณะ. 2554. การประยุกต์และวิเคราะห์บทเรียนจากการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ กรณีศึกษา: แหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและควมหลากหลายทางชีวภาพป่าชุมชนบ้านห้วยแม่ซ้าย ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*. 4(1); 17-28.

ระวี ถาวร และ รัตนาธิกา เพชรทองมา. 2557. **ไม้กับวิถีชีวิตคนไทย: องค์ความรู้และรูปแบบการจัดการของท้องถิ่น.** คู่มือเกษตร จำกัด. กรุงเทพฯ. 152 น.

สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550. **การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า.** ทวีวัฒนาการพิมพ์. กรุงเทพฯ. 335 น.

หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า. 2549. **ปลูกให้เป็นป่า: แนวคิดและแนวปฏิบัติสำหรับการฟื้นฟูป่าเขตร้อน.** ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 200 น.